

CELE O MIE ȘI UNU SPAȚII ALE LITERATURII

Una dintre cele mai frumoase și mai profunde cărți de critică și eseistică literară apărute la noi în ultimele trei decenii este *Spațiul în literatură*. Valeriu Cristea, autorul, între altele, a două dicționare cu care s-ar putea mândri orice cultură, consacrate personajelor lui Creangă și Dostoievski, a publicat-o în 1979. Editura „Adevărul” ne-a oferit o a doua ediție, versiunea integrală, „obligându-ne” să o recitim, în ceea ce mă privește nu fără nostalgia epocii unei strălucite generații de critici.

În prefața volumului, însoțit de o notă în care Doamna Doina Cristea ne informează că subtilul analist al operei marilor ruși strânsese un foarte bogat material în vederea redactării unui volum privind „Spațiul la Dostoievski”, Gabriel Dimisianu sintetizează admirabil: „Când criticul vorbește despre Dostoievski, despre Gogol, despre Balzac, despre Rabelais, despre Swift, despre Caragiale, despre Cehov, despre Cervantes, despre Tolstoi, despre Ibrăileanu, îl simțim implicat existențial în lecturile sale, acestea nerămânând de fapt numai lecturi. Sunt experiențe omenești decisive, dintre cele mai pline de sens din câte i-au fost date criticului să trăiască. Paginile se încarcă de o specială însuflețire, de o provocantă rumoare și citim cu sentimentul, rareori încercat, că sub ochii noștri părți din literatura lumii se realcătuiesc”.

Spațiul literaturii este și unul al întâlnirii dintre scriitor și cititor. Se întâmplă ca, uneori, Cititorul să fie Ibrăileanu. Sau G.Călinescu. Ori Valeriu Cristea. Datorită lor, intrăm într-o relație de familiaritate cu miracolul creației.

Un *spațiu închis*, „securizat prin cuvânt”, este iatacul sultanului ȘAHRIAR, unde prin povestirile sale, Șeherezada îl seduce pe cel ce voia să se răzbune sângeros, regizându-și astfel, într-un terifiant „vestibul al morții”, propria supraviețuire și, totodată, salvându-le pe fetele musulmanilor. Aici, poveștile captivante se retrăiesc sub imperiul unei emoții teribile date de suflul de gheață al neantului, într-un *serial* nocturn care *trebuie* să continue la nesfârșit.

Să ne amintim ce spunea Borges într-o celebră conferință despre *O mie și una de nopți*. Și anume că tocmai datorită acestei adăugiri – *și una*, omenirea are o carte care nu se termină niciodată. Misterul și prospețimea acestui titlu care, el singur, repovestește lumea, nu doar nu s-au diminuat odată cu trecerea veacurilor și mileniilor, dar s-au adâncit și au sporit continuu, încât atât titlul, cât și cartea, una dintre cele mai fascinante ale tuturor timpurilor, ne apar, observa Borges, ca și când „*ar fi fost inventate azi dimineață*.”

Pe scurt, poate că nici o altă carte nu ne face să trăim un mai acut sentiment al infinitului revelat de o cifră – *și una*. Cititorul, ca și ascultătorul ei, sultanul, sunt

seduși de povești, dar și de *deschiderea* perpetuă a unei opere care se produce neîntrerupt într-un spațiu *închis*.

Protagonistul-cheie este celălalt personaj al reprezentației: DONIAZADA, sora mai mică a Șeherezadei, cea care o încurajează, o incită pe povestitoare să înceapă și să continue serialul, mizând, cu instinctul ei sigur, pe atotputernicia poveștii în fața morții. (Voi muri în momentul când nu voi mai avea nimic de povestit, avea să mărturisească, peste milenii, un maestru al povestirii: contemporanul nostru, Carlos Fuentes). Rolul Doniazadei este într-adevăr hotărâtor în securizarea prin povești a unui spațiu de maximă insecuritate. Dar nu numai atât. Comentariul lui Valeriu Cristea constituie una dintre multele pagini de o fecundă imaginație a ideilor:

„Sarcina, cu o largă semnificație simbolică, a Doniazadei este de a *solicita* și a *încuraja* narațiunea. Când cea dintâi noapte se încheie și, supusă, Șeherezada își întrerupe povestirea, așteptând verdictul regelui, Doniazada izbucnește în elogi: „*O, sora mea, ce dulci și ce gingașe și ce miezoase și ce zemoase la gust sunt vorbele tale!*”.

Sultanul, care se va lăsa acaparată de povestirea Șeherezadei, nu face la început decât s-o *accepte*. Doniazada în schimb o *reclamă* și o *laudă*: fără ea, cele „o mie și una de nopți” ar fi fost în aceeași măsură de neimaginată ca și fără Șeherezada. Pentru a exista, artelor le sunt necesare nu numai acea curiozitate stimulatorie pe care o manifestă Doniazada, ele simt uneori și nevoia de a fi adulate, chiar în felul naiv lingusitor în care sora mai mică apreciază istorisirile Șeherezadei. Pe fondul tăcerii neutre a regelui, din care acesta nu iese decât pentru a încuviința laconic continuarea povestirii. Spre deosebire de sultan, care reprezintă auditoriul *pasiv*, Doniazada reprezintă auditoriul *activ*. Dacă Șeherezada știe să povestească, Doniazada știe – și încă la fel de bine – să asculte. Una personifică verva narației, cealaltă – entuziasmul receptării. Or, elogiile nu înseamnă pentru artist decât o confirmare, ca să spunem astfel, prin majuscule, a faptului că mesajul a ajuns la destinație. Dincolo de exorbitanta trebuință a adulării se ascunde adevărata necesitate, cu mult mai modestă, dar vitală, a artei: aceea de a fi înțeleasă. Lauda hiperbolică reprezintă, paradoxal, un mod discret de a-l încuraja, fără a-l igni, pe artist. Și apoi, fără orgoliul acestuia, pe care elogiile îl întrețin, cum ar fi posibilă desertăciunea (gratuitatea) artei?”

Așadar, un scenariu plin de semnificații și sugestii care ne pune într-o stare de meditație privind condiția artei, a artistului, dar și a criticii, care, și ea, împreună cu cititorul, cu cititorii din nenumăratele generații ce se perindă de-a lungul vremii, reprezintă *auditoriul activ*. Sunt tentat să văd apoi în auditoriul *pasiv*, detașat, condescendent, reprezentat de sultan, unul nu doar omnipotent, ci și elitist, nu o dată incapabil de a trăi, de a se lăsa contaminat de frenezia creației și de „entuziasmul receptării”.

Un produs al *spațiului închis* de lectură este, paradoxal, și „una din marile cărți ale spațiului deschis” – Don Quijote de la Mancha. Alonso Quijana, un hidalgo ajuns în amiaza vieții, bărbat “vânos la trup”, gospodăru, harnic, care se scoală cu noaptea în cap, vânător pasionat și iscusit, cade în patima devoratoare a lecturii romanelor cavalești ce devin, pentru el, un drog cotropitor care-i va schimba radical destinul; un destin convertit de arta lui Cervantes într-un simbol al întregii umanități, cum observa Salvador de Madariaga, încât, s-a spus, el ar putea da pe deplin seamă despre aceasta dacă planeta Pământ, cu toată civilizația și cultura ei, ar pieri într-o zi și ar fi salvată doar povestea Cavalerului rătăcitor. „Sminteala” eroului lui Cervantes, care până la urmă își vinde toată moșia pentru a-și cumpăra cărți cavalești spre a le citi, este ilustrată de însăși casa sa unde acestea, cărțile, stăteau adunate la grămadă, într-o neorânduială, ea însăși o ilustrare a euforiei lecturii. „Și totuși, această casă - pune accentul Valeriu Cristea – căreia nici scriitorul, nici personajul său nu par să-i acorde prea multă

importantă, joacă un rol esențial în istoria lui Don Quijote. Ea constituie laboratorul nebuniei eroului. Drept cauză a acesteia autorul indică răspicat pasiunea romanelor cavalești (...) Cărțile – se poate spune – îl dau afară din casă pe erou, după ce îl transformă într-un personaj livresc. Don Quijote este rezultatul agresiunii lor secrete. Marele cavaler al spațiului deschis al aventurii este un produs al spațiului închis al lecturii, meditației și reveriei (spațiu care, de-a lungul narațiunii nu încetează de altfel să-l revendice pe erou și al cărui simbol poate fi considerată acea cușcă în care, „fermecat” de vrăjitori, don Quijote se resemnează să rămână într-o atitudine de filozofică supunere în fața sortii). Chiar dacă la explicația pe care Cervantes o dă nebuniei personajului său am adăuga oricare altele – de la reclusiunea cărturarului sau a îndrăgostitului respins până la regimul alimentar monoton cu abuz de grăsimi al hidalgoului (meniul său obișnuit ne este înfățișat chiar în prima pagină a romanului) lucrurile nu se schimbă în esență. Odaia-bibliotecă a eroului, în care se consumă atâtea lecturi incandescente și au loc misterioase arderi ale fanteziei, degajând colosale energii, rămâne *un spațiu închis de propulsie*, gura Julesverniană de tun ce azvârle acea „bombă” literară care a fost și este don Quijote din momentul catapultării sale în înalt.”

Pornind, cum însuși ne atrage luarea aminte, „de la particular și concret, și nu de la general și abstract”, Cititorul de mare performanță care este Valeriu Cristea, cumulează așa-zicând două roluri: al Șeherezadei și al Doniazadei, cooptându-ne totodată pe noi, cei care îi parcurgem incomparabila carte, în auditoriul activ. Tema este practic ineputabilă. De aceea și cartea lui Valeriu Cristea nu poate fi niciodată încheiată. *În spațiul închis* al lecturii, dar și al scriiturii, se naște o poveste (cu o mie și una de întâmplări și lumi) deschisă spre toate orizonturile, pentru a ne înlesni (re)cunoașterea a cât mai multor altor *spații*. De la spațiile celeste, precum cel care se reflectă în ochii lui Andrei Bolkonski, la Austerlitz, revelându-i muribundului liniștea și măreția cosmică, la cele intime, luminate sau întunecate de cerurile interioare – ale eroilor literaturii, ale creatorilor lor, dar și ale noastre, ale cititorilor. De la spațiile realității sau cele virtuale precum panorama Petersburgului ce i se înfățișează lui Arkadi, în nuvela *Inimă slabă* a lui Dostoievski, de la spațiul solitudinii și al capcanei, la cel sepulcral ori al dezintimizării, al capcanei, al mistificării, al mizantropiei cronice și chiar al exploatării capitaliste și al revoltei înăbușite din romanul lui Dickens, *Oliwer Twist*, sau din binecunoscutul poem al lui Heine – *Țesătorii silezieni*. Cât privește, în fine, „celebrul *spațiu mioritic* blagian”, Valeriu Cristea îl descoperă ca fiind” o sinteză a celor două tipuri fundamentale de spațiu”: *închis și deschis*. Unul care se deschide și se închide la nesfârșit, prin ondularea lui *asigurând omului mioritic deopotrivă adăpost și libertate a privirii*”. N-aș vrea să vulgarizez, dar mă îndoiesc că, în condițiile globalizării, omul românesc va fi mai „protejat” de spațiul mioritic, chiar dacă acesta se poate presupune că-i este așa-zicând consubstanțial. Dar asta este o altă poveste, tristă, care nu are nici o legătură cu magia creației...